

Op 9 november jl. heeft de Sectie Natuur een 'bomenexcursie' in het Savelsbos georganiseerd. Bert Maes, van Ecologisch Adviesbureau Maes te Utrecht, heeft de deelnemers op enthousiaste wijze kennis laten maken met de vele bijzondere bomen die ons bos rijk is. We hebben Bert Maes, 'dé bomenkenner van Nederland', bereid gevonden om onderstaand artikel daarover te schrijven, waarvoor onze dank.

Het Savelsbos, het mooiste en oudste bos van Nederland

Afgaande op de archeologen die zich met historische botanieresten in de bodem bezighouden, moet Nederland ooit, vanaf 10.000 jaar geleden, vol gestaan hebben met lindebossen en lindebomen. Ook in het westen van het land stonden zomerlindes en winterlindes. Nu behoren de linden, althans de oorspronkelijk inheemse linden die tot de wilde flora gerekend worden, tot de grote zeldzaamheden.

Ze zouden eigenlijk op de Rode Lijst (een officiële lijst van beschermde planten) moeten staan. In de afgelopen veertig jaar hebben we in heel het land gezocht naar groeiplaatsen van wilde lindes. En tot onze verrassing zagen we ze nog op enkele verscholen plekjes in Twente, de Achterhoek en Zuid-Limburg; vooral de winterlinde. De zomerlinde bleek vrijwel verdwenen.

Schone grub met meerstammige lindes verraden het hakhoutverleden. In de ondergroei daslook.

Het Savelsbos en de lindebomen

Groter was het geluk toen we beter naar het Savelsbos gingen kijken, eigenlijk het Gronsvelderbos en Rijkholterbos. Het bleek de 'Nachtwacht' onder de bossen. Hier stonden we oog in oog met het mooiste wat er op bosgebied in ons land behouden is gebleven. Daar bleek zowel winterlinde als zomerlinde nog voor te komen en zelfs in grote aantallen. Het Savelsbos heeft de tijd overleefd als middenbos: een hakhoutbos met overstaanders. De exploitatie als hakhoutbos is na circa 1945 gestopt en nu is het Savelsbos uitgegroeid tot een prachtig opgaand bos met bomen tot wel 30 meter hoog. In de afgelopen jaren hebben we in het centrale lindebos rondom de Schone Grub en de Scheggeldergrub alle individuele lindes in kaart gebracht. Ook daarbuiten, bij de Dolekamers, op de Riesenbergrub en in het Eijsderbos zijn nog enkele kleine lindepopulaties aanwezig. Het bleek dat naar schatting 3000 (!) lindes voorkomen in het Savelsbos in de vorm van uitgegroeide meerstammige hakhoutbomen.

De meeste lindes zijn winterlindes (*Tilia cordata*) en een kleinere populatie bestaat uit zomerlindes (*Tilia platyphyllos*). We waren extra verrast door het voorkomen van natuurlijke kruisingen tussen beide soorten: de wilde Hollandse linde (*Tilia x europaea*).

De Hollandse linde

De Hollandse linde was tot dan toe alleen bekend als een groep van cultuurklonen die door boomkwekers vanaf de 16e eeuw op de markt werd gebracht. Voor de geschiedenis van de boomkwekerij zijn de variëteiten van de Hollandse linde waardevol erfgoed. Vele parken, buitenplaatsen en lanen zijn met die cultuurlindes beplant. Vanaf 1600 zijn er bovendien talloze Hollandse lindes geëxporteerd naar Engeland, Scandinavië, Noord-Duitsland, de Baltische Staten en Rusland. Nog steeds zijn er in die landen Hollandse lindes als laan- en parkbomen behouden gebleven. Ook in ons land zijn er op dorpspleinen en buitenplaatsen nog 17e- en 18e-eeuwse lindebomen te bewonderen.

Zeer zeldzame wilde Hollandse linde (zomerlinde x winterlinde) in het Savelsbos.

De dikste linde in Nederland is de Hollandse linde van Sambeek met een indrukwekkende omvang van ca. 8 meter. In het Savelsbos staat de wilde hybride, vooralsnog is dit de enige bekende groeiplaats van deze soort. Het hybridekarakter is ook door genetisch DNA-onderzoek in een Vlaams onderzoeksinstituut bevestigd.

In Zuid-Limburg komen hier en daar 17e- en 18e-eeuwse lindebomen voor op wegsplitsingen of als kapellindes. Op de Riesenbergring staat een bekende lindeboom: de 'Hotsboüm'. Vroeger moeten er veel meer van zulke bomen gestaan hebben, afgaande op archiefmeldingen en oude foto's uit Cadier en Keer en Swalmen. Opvallend is dat het in Zuid-Limburg daarbij om winterlindes en meer nog om zomerlindes gaat. Bij nader onderzoek van oude lindebomen bij Vijlen en Cottessen bleek het aldaar te gaan om zomerlindes, waarbij twee ondersoorten te onderscheiden zijn: *Tilia platyphyllos* subsp. *platyphyllos* en *Tilia platyphyllos* subsp. *cordifolia*. Ze zijn aan de bladvorm, bloemen en vruchten goed te herkennen. Beide ondersoorten bleken ook in het Savelsbos voor te komen. Dat roept de gedachte op dat in Limburg nog heel lang jonge bomen of stekken uit het bos gehaald werden en in de bebouwde omgeving en langs wegen aangeplant. In West- en Noord-Nederland waren lindebossen al zo lang verdwenen, dat ze via kwekers op de markt moesten worden gebracht. In Limburg kwamen nog genoeg lindes in het landschap voor.

Andere bomen en struiken van het Savelsbos

Wat het Savelsbos zo bijzonder maakt, is niet alleen de linde maar ook de boom- en struiklaag als geheel. In het bos telden we maar liefst veertig inheemse boom- en struiksoorten met wilde populaties. Geen enkel ander bos kan zich daaraan meten. De diverse bramensoorten, eigenlijk halfstruiken met de twee jaarringen in de stammetjes, zijn dan nog niet meegerekend. Het gaat daarbij om boomsoorten als es, zomereik, wintereik, haagbeuk, gewone esdoorn, Spaanse aak, ruwe berk, zwarte els, ruwe iep, gladde iep, fladderiep en struiksoorten als wilde kardinaalsmuts, wegedoorn, wilde lijsterbes, gewone vlier, Gelderse roos, zuurbes, rode kornoelje, wilde hazelaar, bosaalbes,

Lindebos bij de Scheggeldergrub met haagbeuk, ruwe berk en Spaanse aak.

wilde kruisbes, eenstijlige meidoorn, tweestijlige meidoorn, bastaardmeidoorn, grootvruchtige meidoorn en schijnkoraalmeidoorn, wilde liguster, hondсроos, kleinbloemige roos en bosroos en de lianen bosrank, klimop en wilde kamperfoelie.

Nergens in het land komt zo'n soortenrijk bos voor, wat betreft wilde houtige gewassen. Enkele soorten, zoals de gewone esdoorn en gele kornoelje groeien hier aan de uiterste noordgrens van hun verspreidingsgebied. Veel soorten bomen en struiken bieden mogelijkheden voor allerlei insecten, houtzwammen en mycorrhizapaddenstoelen en leveren een belangrijke bijdrage aan de biodiversiteit. Die laatste groep van organismen leeft samen met bomen en struiken en is daarbij onmisbaar.

Het Savelsbos is bij floristen en vegetatiekundigen vooral bekend vanwege de rijke boskruiden met de gele anemoon, de zwartblauwe rapunzel, de stijve naaldvaren, de slanke sleutelbloem, het eenbloemig parelgras, donkersporig bosviooltje en het daslook. Op de Zure Dries vinden we herfsttijloos en diverse orchideeënsoorten. Daar is al veel over geschreven. Recent is een groot deel van het Savelsbos minutieus geïnventariseerd door de in Gronsveld woonachtige Nigel Harle, waarbij veel nieuwe ontdekkingen aan het licht kwamen.

Een rijke cultuurhistorie

Het Savelsbos is niet alleen een natuurbos, maar heeft een millennia-lange relatie met menselijke activiteiten. De grotere bomen hebben een

Zijgrub van de Schone grub met tongvaren, stijve naaldvaren en daslook

hakhoutverleden en behoren tot de echte gebruiksbomen. Een concentratie aan essen wijst waarschijnlijk op productie van esenhout, zoals bezemstelen. In het verleden was er veel kennis van hout, schors, bast, bladeren, bloemen en vruchten van de verschillende soorten bomen en struiken. En die kennis was nuttig en merendeels noodzakelijk om te overleven. Bomen en struiken leveren brandhout (energie), houtskool, looistof, vezels voor touw, pek, medicijnen, honing en voedsel. Niet ondenkbaar is dat de vuursteendelvers 5.000 jaar geleden lindetouw, gemaakt van bastvezels, benutten om het vuursteen uit de mijnen omhoog te transporteren. Vooral de linde was een belangrijke honingbron voor de imker. Het is ook goed om zich te realiseren dat er in de periode van ca. 1450 tot 1850 veel, vaak lange en koude

winters waren. Die periode wordt wel de 'Kleine IJstijd' genoemd. Bladvoer van bomen, met name es, linde en iep, was onmisbaar om het vee de winter door te krijgen.

De ouderdom van het Savelsbos

Het Savelsbos is ongetwijfeld heel oud. Het is geen oerbos zoals het er in het Boreaal en Atlanticum, zo'n 10.000 jaar geleden uitzag. Boshistoricus Freek van Westreenen wist het centrale deel van het Savelsbos met de lindebomen tot in de 17e eeuw te reconstrueren. Het is niet ondenkbaar dat het Savelsbos op de plateauranden rondom de Schone Grub en de Scheggeldergrub een geschiedenis

Links: Schone grub met uitbundige voorjaarsbloei van gele anemoon; rechts: bosanemoon, gele anemoon en slanke sleutelbloem.

heeft van zo'n 10.000 jaar. Zeker vanaf de Nieuwe Steentijd is er steeds ingegrepen in het bos, zoals de vele vuursteenmijngangen en het hakhoutbeheer getuigen. Met de vuursteendelving zullen er steeds forse kappingen hebben plaatsgevonden. Maar het gebeurde wel over een periode van meer dan duizend jaar, zodat het bos zich steeds weer kon herstellen.

Jonge geschiedenis

Dat het Savelsbos nog overeind staat, is vooral te danken aan Willem Diemont, een vegetatiekundige die directeur van Staatsbosbeheer was. Hij zag al vóór 1940 met treurnis de exploitatie en ondergang van de floristisch ongekende Sint-Pietersberg op de westhelling van het Maasdal. Hij beijverde het behoud van de oostelijke Maashelling met het Savelsbos. Hij maakte samen met bodemkundige Van den Broek uitvoerige studies van de bodem en vegetatie van het Savelsbos. Hij bedacht een beheervorm met aanplant van inheemse, weliswaar niet-autochtone, bomen en struiken voor het bosherstel. In de jaren '60 is er verspreide aanplant verricht op grond van plantensociologische overwegingen. Achteraf is daar wel kritiek op gekomen door voortschrijdend inzicht. Ook is er op allerlei plaatsen traditionele bosbouw toegepast in de vorm van aanplant van exoten als Amerikaanse eik, robinia, zoete kers, zwarte noot en Noorse esdoorn. Ook van vóór de Staatsbosbeheerperiode staan er verspreid beplantingen die niet in overeenstemming zijn met het habitattype. Tot in de

jaren '70 had Staatsbosbeheer ook een doel om te experimenteren met soorten die economisch rendabel konden worden. Zo zien we nog groepen met hazelaarcultivars.

Vanaf de jaren '80 wordt de invloed van de omgevende landbouw steeds meer als een probleem gezien. Als oplossing werd een aangrenzende landbouwstrook aangekocht en als bufferzone ingericht om meststoffen en giften in de bosranden op te vangen. Ofschoon deze grote inspanning zeer gewaardeerd moet worden, heeft de beplanting achteraf gezien veel nadelen. Enerzijds werd geen autochtoon plantgoed toegepast en er werd pal tegen de oude bosrand geplant. Met het uitgroeien van de bufferzone met hoog opgroeiende bomen als essen, esdoorns en eiken ontstaat er een schaduwzone tegen de oorspronkelijke bosrand. Lichtvragende bomen, struiken en kruiden komen daardoor in de knel.

Behoud en beheer

Als topbos en Natura 2000-locatie wordt het Savelsbos hoog gewaardeerd en verdient het een beheer waarmee het aan het einde van deze eeuw nog steeds deze hoge kwaliteit heeft of liefst beter wordt. Probleem daarbij is de invloed van de landbouw van veel laagstamfruit en akkers die sterk bemest en met landbouwgifstoffen behandeld worden. Percelen met hoogstamfruit leveren minder schade op. Verbetering van de bufferzone, waaronder omvorming van de bestaande beplanting is zeer wenselijk. Binnen de bufferzones is

Bufferzone vlak tegen de oude bosrand (links); laagstamfruit tot vlak tegen het oude bos (rechts).

ook plantgoed toegepast dat weliswaar inheems is, maar niet van wilde autochtone herkomsten. De 'wilde flora en fauna' is immers het expliciete doel van Natura 2000. Zo zijn er stroken van o.a. haagbeuk, winterlinde en gewone esdoorn aan geplant van niet autochtone herkomsten. Nog steeds kunnen eigenaren van gronden grenzend aan het Savelsbos allerlei 'tuincentrumbomen en -struiken' aanplanten en pretpakketten van kruiden uitzaaien, met subsidie uit de natuurlandbouw. Om de invloed van mest en gifstoffen te vermijden zou het financieel faciliteren van biologische landbouw hier plaats moeten vinden, gezien het grote belang van dit topstuk van natuur erfgoed in ons land.

Sinds men in het Savelsbos gestopt is met het hakhoutbeheer is het steeds schaduwrijker geworden. Overal komen lichtminnende bomen, struiken en

kruiden in de knel. Soorten als rood peperboompje en schijnkraagruis zijn al verdwenen. Van diverse soorten is de populatie zo klein dat gevreesd moet worden voor hun voortbestaan, zoals wegedoorn, grootvruchtige meidoorn, schijnkoraalmeidoorn, gele kornoelje, zuurbes en bosroos.

Een belemmering om het uitsterven van soorten tegen te gaan is curieus genoeg de instelling van een groot bosdeel rondom de Schone grub als 'bosreservaat'. De aanwijzing hiervan klinkt positief maar blijkt bij nader inzien funest. In een bosreservaat wordt gekozen voor 'niets-doen-beheer' ofwel 'aan de natuur overlaten'. Idee daarbij is dat men de zogenaamde natuurlijke processen wil bestuderen middels monitoring om daaruit lering te trekken. In werkelijkheid wordt daardoor een topbos gedwongen af te takelen, waardoor de waarde van de natuur en de cultuurhistorie

Bottels van de bosroos met verkleefde stijenbunde.

Schijnkoraalmeidoorn.

Gele kornoelje.

drastisch achteruitholt. Intussen is er bovendien nauwelijks of geen geld voor monitoring. Terugkeren naar het hakhoutbeheer is, in het geval van het prachtig tot opgaand bos uitgegroeide

Zuurbes.

Savelsbos, zeker niet aan te bevelen! De ervaringen op dit moment, met opnieuw ingezet hakhoutbeheer, zijn vanuit de boom- en struiklaag gezien ongunstig. Weliswaar zien we een deel van

de karakteristieke kruiden vanuit de zaadbanken weer opkomen, maar wat daarmee op langere termijn zal gebeuren, is vooral nog onzeker. Ook zien we explosies van een beperkt aantal soorten optreden waarmee de doelen dan niet bereikt worden. Verder is het de vraag of we in deze tijd koolstof niet juist vast moeten houden in de bossen in plaats van afvoeren. Vanuit cultuurhistorie zal het bosbeeld van de meerstammigheid en overstanders, kenmerkend voor het oude middenbos, nog heel lang zichtbaar blijven.

Wel dienen ideeën te worden ontwikkeld om het bos lichter te maken. Een begin kan gemaakt worden door de in het verleden aangeplante exoten en niet-wilde bomen en struiken te kappen of te ringen (onderbreken van de sapstroom). Ook het verwijderen van invasieve exoten kan bijdragen aan het behoud van de authentieke flora.

Raadzaam is dat Staatsbosbeheer en de beheerders niet onder de grote druk van Natura 2000-verplichtingen voor te snelle en weinig effectieve maatregelen zullen kiezen. Enige reflectie op de grote natuur- en cultuurhistorische waarde van het Savelsbos en een beheer waarbij rekening wordt gehouden met de unieke boom- en struiklaag is daarbij wel noodzakelijk. Van het Savelsbos zou een grote voorbeeldwerking uit kunnen gaan!

Tekst en foto's Bert Maes

www.ecologischadviesbureaumaes.nl

Eeuwenoude cultuurhistorie van geknotte haagbeuken en oude hakhoutstoof van Spaanse aak.

Exoten: Amerikaanse eiken bij de Schone grub.

Virginische vogelkers met veel wortelopslag langs het Eijssderbos (Niet te verwarren met Amerikaanse vogelkers)

Effectief vrijgestelde zeldzame grootvruchtige meidoorn door kappen van een robinia.